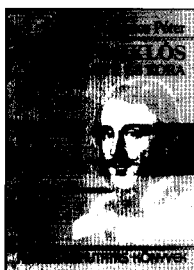

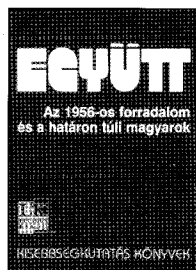
A Lucidus Kiadó új könyvei

**Takács Péter:
Bánffy Miklós
világa**

Budapest, 2006. 202 p.

2800 Ft

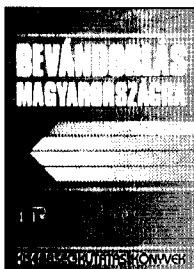

**Szesztay Ádám (szerk.):
Együtt.**

Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok

Budapest, 2006. 245 p.

3200 Ft

**Tóth Pál Péter (szerk.):
Bevándorlás
Magyarországra**

Budapest, 2006. 364 p.

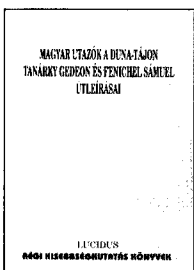
2800 Ft

**Stark Tamás:
Magyar foglyok a
Szovjetunióban**

Budapest, 2006. 259 p.

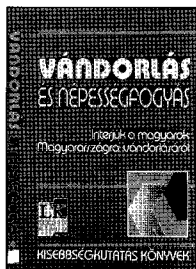
3200 Ft

**Miskolczy Ambrus (szerk.):
Magyar utazók a
Duna-tájon**

Budapest, 2006. 204 p.

2600 Ft

**Tóth Pál Péter (szerk.):
Vándorlás és
népességfogyás.
Interjúk a magyarok
Magyarországra vándorlásáról.**

Budapest, 2005. 256 p.

3800 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

15. évfolyam 4. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Szarka László*, *Tóth Ágnes*, *Bruhács János*, *Doncsev Tószó*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Főmunkatárs: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Számítógépes előkészítés: *Balczér Gabriella*. Tördelő: *Korpás István*. Korrektor: *Papp Zsuzsanna*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. I/szt. 83. Tel./fax: 225-2866; 225-2860/2915 m. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 3600 Ft (ÁFÁ-val), külföldön 24 USD+12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve+8 USD (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 900 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118–10025640 számláján. Nyomás és kötés: Olíton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatás>

HU ISSN 1215–2684

A lap megjelenését az Oktatási és Kulturális Minisztérium – Nemzeti Kulturális Alap és az Illyés Közalapítvány támogatta.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

Acta Poloniae Historica (Lengyelország)
Comparative Political Studies (USA)
East European Politics and Societies (USA)
Europäische Rundschau (Németország)
Internationale Politik und Gesellschaft (Németország)
Literatur und Kritik (Ausztria)
Merkur (Németország)

Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (Németország)
Muttersprache (Németország)
Policy Review (Anglia)
Politique internationale (Franciaország)
Sprache im technischen Zeitalter (Németország)
Studies in Conflict & Terrorism (USA)
Südosteuropa Mitteilungen (Németország)

TARTALOM

A MAGYARORSZÁGOT ÉRINTŐ TELEPÍTÉSEK A II. VILÁGHÁBORÚ NYOMÁN

Kényszer vagy lehetőség? (Tóth Ágnes) 595

TANULMÁNYOK

- L. Balogh Béni–Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között 597
- Tóth Ágnes: „A népeket kihajcsák a legelőre és ők azt viszik getoba akik akarnak”
Internálótábor Lengyel községben 621
- Krisch András: Egy mentesítési kísérlet kudarca. A soproni németek kitelepítése
Guth József: „Nem tudtam beilleszkedni, hogy ott maradjak” 642
- Kugler József: A II. világháború utáni népességmozgások hatása Mezőberény etnikai és vallási összetételére 659
- Mayer János: Idegenként az őshazában 669
- Schmidt-Schweizer, Andreas: Az 1939–1950 közötti német etnikai kényszerigráció tükröződése a nyugatnémet történetírásban és köztudatban 721

EMLÉKEZETKULTÚRA, KIÁLLÍTÁS

- Prosser, Michael–Schell, Csilla: Menekülés, elűzetés, integráció 730
- Seewann, Gerhard: A kitelepítés mint kiállítási téma Németországban és Magyarországon 738

RECENZIÓK

- Bindorffer Györgyi: A kényszerelűzetés etiológiája 742
- Grósz András: Ember az embertelenségben 746
- Grósz András: Elűzve Budaörsről 748
- Eiler Ferenc: Német nyelvű kisebbségek 1945. Európai összehasonlítás 752
- Mlecsenkov László: Érték a sokféleségben 755

MŰHELY

- Csernicskó István: Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság ... 764

KRITIKA

- Hornyák Árpád: Teleki Pál 771

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

- Piskorski, Jan M.: „Az ajtót kulcsra zártuk” – Kiűzések Európában és a világban (Komáromi Sándor) 776
- Lasserre, I.: A purgatórium vége? – Beszélgetés Borisz Tadić-tyal (Kakasy Judit) 777
- Tibi, B.: A török EU-csatlakozási folyamat és az iszlámkérdés (Komáromi Sándor) 780

Miroschnikoff, P.: Luteránus lelkész a romákért Szászveresmarton (<i>Komáromi Sándor</i>)	781
Mukhina, I.: Iszlám terrorizmus és a nemzeti szabadság kérdése, avagy a kortárs csecsen terrorizmus problémái (<i>Bosznay Csaba</i>)	783
Waldschmidt–Nelson, B.: Kik vagyunk? Félelmek és tények Huntington támadásában a Latin-Amerikából az Egyesült Államokba való bevándorlási hullám ellen (<i>Bosznay Csaba</i>)	784
NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK	
Pamuk, O.–Platz, J.: Európa és Törökország az irodalomban: Orhan Pamuk (<i>Komáromi Sándor</i>)	787
Rychlo, P.: Osztrák életrajzok: az utolsó jiddis Kelet-Európában (<i>Komáromi Sándor</i>)	788
KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA	
Kazmirowski, B.: Elias Canetti és a nyelvek (<i>Komáromi Sándor</i>)	790
KISEBBSÉGI POLITIKA	
Přibaň, J.: Politikai nézetkülönbségek, emberi jogok és legális átalakulások (<i>Bosznay Csaba</i>)	792
Satel, S.–Klick, J.: Elfogultak az orvosok? (<i>Bosznay Csaba</i>)	793
KISEBBSÉGI JOG	
Anderson, Ch. J. etc.: A tanú szemével? A szubjektív emberi körülmények alapjai Kelet-Közép-Európában (<i>Bosznay Csaba</i>)	795
NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE	
Kuprian, H. J. W.: Az osztrák történetírás a Párizs környéki békékről az Anschlussig (<i>Komáromi Sándor</i>)	797
Szarota, T.: A megszállt Európa reakciója zsidók Dávid-csillaggal történő megbélyegzésére (<i>Bosznay Csaba</i>)	798

TABLE OF CONTENTS

**RESETTLEMENTS, EXILES AND RELOCATIONS
CONCERNING HUNGARY DURING
AND AFTER THE 2ND WORLD WAR**

Compulsion or opportunity? (<i>Tóth Ágnes</i>)	595
--	-----

STUDIES

Balogh Béni L.–Olti Ágoston: The Question of Hungarian-Romanian Population Exchange between 1940–1947	597
Tóth Ágnes: „The Folks are Driven to the Green and then They Take the Ones They Want to the Ghetto” Internment Camp in the Village of Lengyel	621
Krisch András: The Failure of a Release Attempt. The Exile of the Sopron Germans	642
Guth József: „I Could Not Adapt to Stay”	659
Kugler József: The Impact of the Post War Migration on the Ethnic and Religious Composition of Mezőberény After the 2nd World War	669
Mayer János: As a Foreigner in the Ancient Homeland	695
Schmidt-Schweizer, Andreas: The Reflection of the Forced Migration of German Ethnic between 1939–1950 in the West-German History and Public Knowledge	721

REMEMBRANCE, EXHIBITION

Prosser, Michael– Csilla Schell: Refuge, Exile and Integration	730
Seewann, Gerhard: Relocation as an Exhibition Topic in Germany and Hungary	738

NOTICES

Bindorffer Györgyi: The Etymology of Forced Expel	742
Grósz András: Human in Inhumanity	746
Grósz András: Expelled from Budaörs	748
Eiler Ferenc: German Language Minorities in 1945. European Comparison	752
Mlecsenkov László: Value in Diversity	755

WORKSHOP

Csernicskó István: The Ukrainian-Russian Linguistic War and Hungarian Nationals in Ukraine	764
--	-----

CRITIQUE

Hornyák Árpád: Teleki Pál	771
---------------------------------	-----

REVIEW**NATIONAL IDENTITY. NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES**

Piskorski, Jan M.: „We Locked the Door” – Expels in Europe and the World (<i>Komáromi Sándor</i>)	776
---	-----

Cserniczkó István

Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság

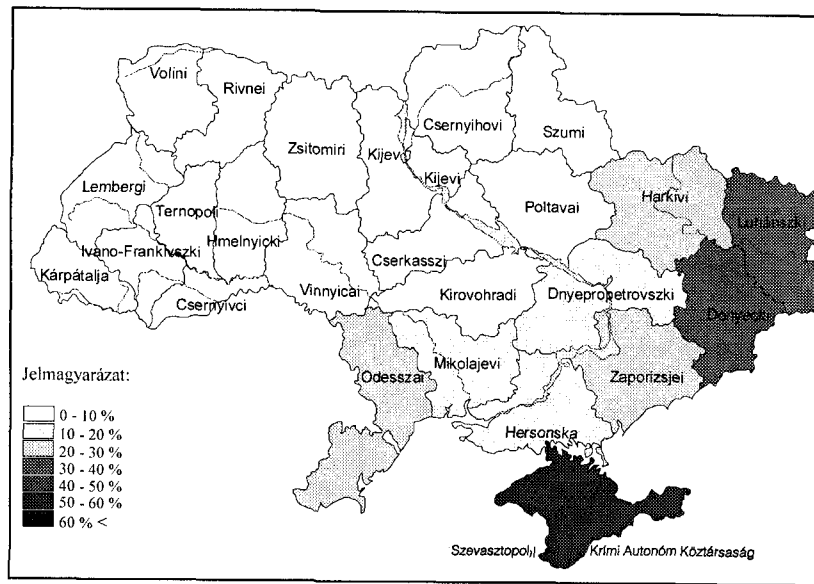
The Ukrainian–Russian Linguistic War and Hungarian Nationals in Ukraine

The linguistic situation in Ukraine can be described by drawing a Northeast–Southwest line: north of which the Ukrainian language dominates and the Russian south of it. Since Russian language is not taught in Hungarian schools in Ukraine and they lack the conditions to teach the state language the majority of the Hungarian population has no chance at all to study either the Ukrainian or the Russian language. Therefore the greatest victim of the Ukrainian–Russian linguistic fight is the Hungarian minority.

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nyelvi helyzete a szuverenitás másfél évtizedében folyamatosan változásban, mozgásban van. A fiatal ukrán állam nemzeti és nyelvi szempontból északkelet–délnyugati irányban gyakorlatilag kettéválk a nagyrészt homogén ukrán nyelvű észak–északnyugati, illetőleg a jelentős orosz nyelvű lakossággal rendelkező déli–délkeleti régióra (lásd 1. térkép).

1. térkép

Az orosz anyanyelvűek aránya Ukrajna megyéiben a 2001-es népszámlálási adatok alapján

A nyelvi megosztottság egyben politikai felezést is jelent: a független Ukrajna története során megrendezett valamennyi eddigi választáson az tapasztalható, hogy a nyelvi törésvonal egyben politikai szakadékot is jelent az ország két része között (vö. 2. térkép).

2. térkép

Különböző pártok megyék szerinti támogatottsága a 2002. évi ukrán parlamenti választásokon

Forrás: Ukrajna Központi Választási Bizottságának honlapja: <http://www.cvk.gov.ua>

Az ukrán–orosz nyelvi vita, valamint az ország ilyen irányú és mértékű kettészakadásának gyökere a történelemben nyúlik (lásd Arél 1995, Cserniczkó 1998: 128–130).

Az 1991-es függetlenné válás óta a nyelvi és az ezzel szoros összefüggésben álló nemzeti, nemzeti kártya kijátszása az egyik legélesebb politikai konfliktusképző és kampány-, valamint közbeszéd-tematizáló tényező.

Bonyolítja az ország nyelvi helyzetét, hogy a de jure egynyelvű Ukrajna de facto két-nyelvű. Annak ellenére, hogy az alkotmány (10. cikkely) és a nyelvtörvény (2. cikkely) szerint az ukrán az államnyelv (a nyelvek jogi státusáról lásd Cserniczkó 1998), a 15 éve független Ukrajnában máig teljesen természetes például, hogy a külföld előtt az országot ismertté tevő világhírű sportolók (pl. az ökölvívó Klicsko testvérek, az olimpiai aranyérmeket halmozó Jana Klocskova úszónő vagy éppen az Aranylabdás labdarúgó, Andrij Sevcsenko) gyakorlatilag csak oroszul nyilatkoznak, akár külföldön, akár hazájukban teszik ezt. Az is megszokott, hogy a televízió- és rádióműsorok nagy része egyszerre ukrán és orosz nyelvű; teljességgel bevett dolog például, hogy a közszolgálati televízió híradójában az ukránul megkérdezett interjúalany oroszul válaszol, vagy fordítva: az orosz kérdésre ukránul érkezik a felelet. Van olyan országos televízióadó is (az Inter), melynek 20.00 órás híradója orosz nyelvű, az ezt követő sporthíreket azonban ukrán nyelven követhetik figyelemmel a nézők.

Az sem kivételes, hogy magas rangú ukrán politikusok, köztisztviselők máig nem beszélnek ukránul, amint ezt az alábbi idézet is igazolja:

Újságírói kérdés: – *Ukrajna szinte kizárólag orosz ajkú déli és keleti régióival kapcsolatosan felmerül a nyelvkérdés. Egyrészt érthető, hogy egy fiatal állam nehezen tehet olyan gesztusokat, amelyek gyengítenék amúgy is inkább erősítésre szoruló identitását, másrészt a helyzet álságos, és a jelen esetben többségben lévő kisebbségi nyelv hivatalos visszaszorítása ellentmond az európai normáknak.*

Vaszilij Csusko, Odessza megyei kormányzó válasza: – *Nézze, én 11 évig voltam a szocialisták soraiban parlamenti képviselő, s mivel nem beszélek ukránul, mindig oroszul szóltam fel. Ezt senki sem akadályozta meg.* (Magyar Nemzet 2005. november 23., 4. p.)

A saját nemzetállamot építő ukrán elit a független államiság és a nemzet legfőbb szimbólumának (a nemzetállami tradícióknak megfelelően) a nemzeti nyelvet, azaz az ukránt tartja, és teljes természetességgel próbálja a gyakorlatban is alkalmazni az ukránt mint államnyelvet, és azt szeretné elérni, hogy ez a nyelv minél szélesebb körű funkciókat fedjen le. A nyugati és északi területeken ezzel elvben nincs is semmi gond: a függetlenné válás óta a politikai és közéletben, az oktatásban és a tudományban az orosz szerepét fokozatosan veszi át az ukrán nyelv (Maszenko 2004a, 2004b). Ezzel szemben az ország keleti és déli részén az évszázadok óta hatalmi pozícióban lévő, a Szovjetunió fennállása alatt is privilegizált helyzetű, egyébként többségben lévő orosz ajkú közösség minden olyan lépést, amely az ukránnak mint államnyelvnek a terjeszkedését célozza, saját nyelvi és nemzetiségi jogai megsértésének tekint, és lehetőségei szerint szabotálja az ukrán nyelvű hivatali, politikai, oktatási és tudományos közélet kialakítását, valamint azt is, hogy a tömegkommunikációban az orosz dominanciát felváltsa az ukrán hangsúlyos jelenléte (vö. pl. Zaliznyak–Maszenko 2001, Kononenko 2003, Maszenko 2004a, 2004b stb.).

Egyfelől adott tehát egy nemzetépítési szándékoktól vezérelt ukrán nemzeti-értelmiségi elit, másfelől pedig egy magát kisebbségnek egyáltalán nem tekintő, régtől fennálló hatalmi pozícióit veszélyeztetve érző és a kelet-ukrajnai iparvidék tőkéjével, valamint Oroszországgal a háta mögött álló orosz nyelvű gazdasági-politikai elit. Amikor az Ukrajnában élő magyar közösség nyelvi helyzetéről, nyelvi jogairól, többnyelvűségéről szólnunk, mindig szem előtt kell tartanunk, hogy Ukrajna mint állam és az államot, nemzetet formálni szándékozó elit nem az összlakossághoz mérten mindössze 0,3%-nyi arányt kitevő magyar kisebbség ellenében, hanem a szovjet birodalmi időszakban megszerzett hatalmát átmenteni szándékozó, s ezzel az ukrán nemzetiek szerint az állam- és nemzetépítést akadályozó oroszokkal szemben szeretné minél szélesebbre kiterjeszteni az ukrán nyelv hatókörét, s ezzel saját befolyását. A kárpátjai magyarság nyelvi helyzetének tehát megvan az a specifikuma, hogy a közösség saját nyelvi és nemzeti identitásának megőrzése érdekében, valamint a magyar nyelv használati körének minél szélesebb fokú kiterjesztésére irányuló törekvéseiben egyrészt az ukrán elit céljaihoz nagyban hasonlók elérésére törekszik, másrészt azonban az ukrán nyelv terjeszkedése nemcsak az oroszokat és az orosz nyelvet, hanem egyszersmind valamennyi kisebbséget, így természetesen a magyarokat is érinti.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy Ukrajnában 2006-ban mind az oroszok, mind az ukránok sajátosan, saját érdekeiknek megfelelően értelmezik a nyelvek helyzetére és használatára vonatkozó hatályos törvényeket, elsősorban az Ukrajna által 2003-ban ratifikált *A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját* (a Karta ukrainai vonatkozásairól lásd Beregszászi–Cserniczkó 2004b). Az Alkotmányra és a Kartára való hivatkozással

több kelet-ukrajnai városi és megyei önkormányzat fogadott el olyan határozatot, mely szerint a közigazgatási egységen belül az ukrán mellett az orosz is egyenrangúan használható a hivatali életben. Viktor Juscsenko államelnök és a legfőbb politikai vezetés azonban (egyébként az Alkotmánybíróság megkérdése nélkül) alkotmányellenesnek s ezzel semmisnek nyilvánította ezeket a határozatokat. Az ügy kísérteties hasonlóságokat mutat a tíz évvel ezelőtti eseményekhez: 1996-ban és '97-ben a kelet-ukrajnai nagyvárosok szintén hasonló döntést hoztak, ám akkor Leonyid Kucsma köztársasági elnök döntött úgy, hogy mindez nem egyeztethető össze az alaptörvénnyel (vö. Cserniczkó 1998: 150–151).

Ukrajna nyelvi helyzete tehát az ukrán–orosz hatalmi harc nyelvi vonatkozásai miatt korántsem egyszerű. Ám amíg az ország keleti, déli vidékein a probléma valójában csak elvi szinten létezik, mert az orosz nyelvet gyakorlatilag valamennyi szinten és funkcióban szabadon használják, az állam nyugati végeit jelentő Kárpátalján a magyar nyelv csak korlátozottan használható még az olyan szituációkban is, melyekre a hatályos törvények lehetőséget teremtenek (lásd Beregszászi–Cserniczkó 2003); illetve elsősorban a szóbeliség szintjén máig jelen van a hivatali ügyintézésben az orosz nyelv is az ukrán mellett.

Fenti állításaimat a továbbiakban szeretném konkrét, a valós életből vett és dokumentált példákkal igazolni 2003-ban Beregszászon magnószalagra rögzített interjúkból származó idézetek segítségével.

Az alább idézett felvételen az ügyfél magyar nyelven fordult a hivatalnokhoz, aki egy ideig magyarul válaszolgat neki. Vagyis a szóbeli hivatali ügyintézésben használható a magyar nyelv, ha a hivatalnok beszél a magyart. De aztán a hivatalnok nyelvet váltva finoman az ügyfél tudtára adja, hogy milyen nyelven célszerű megfogalmaznia írásbeli beadványát. Ezután az akadémikus ügyfél nyílt kérdésére világos választ ad: a legjobb, ha nem magyarul írja a kérvényt, hanem: ukránul, esetleg oroszul.

Ü¹: És mondjuk még egy olyat szeretnék megérdeklődni, hogy ha mondjuk valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

H: Milyen utcán? (...) Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek írni, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видати я послуги для підключення к городской сети*. [Kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését.]

Ü: *És ezt csak ukránul lehet megírni?*

H: Természetesen.

Ü: És hogyha esetleg valaki magyarul írja meg, akkor?

H: Magyarul, de hát az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk.

Hasonló a helyzet az alábbi interjúrészletben is, ahol az ügyintéző ingerülten ismételteti: nem lehet magyarul kitölteni a formanyomtatványt.

Ü: Magyar nyelvű formanyomtatványuk nincsen?

H: Nincsen. Én azért mondtam nektek, hogy ő magyarul nekünk nem szabad, minden ukrán. Nézzetek meg van obrazec [minta].

Ü: Aha, akkor nem szabad akkor magyarul?

H: Ide leülhettek leírni. Magyarul nem szabad, min..., hát egyszerű átmásolás.

Ü: Tehát akkor csak ukránul lehet kitölteni?

H: Úgy, ahogy a paszportotok [személyitek], csak ukránul van az első lap.

¹ Ü = ügyfél, H = hivatalnok.

A következő idézet azt példázza, hogy hiába szeretne magyarul beszélni a hivatalban a magyar ügyfél, ha a hivatalnok nem tud magyarul. Igaz, legalább érti, mit kérdez tőle az ügyfél, és mindketten saját nyelvükön beszélve is megértik egymást:

Ü: Jó napot kívánok! Ha valaki a munkanélküli segélyre akar beiratkozni, milyen papírokat kell beadni?

H: Паспорт, трудова книжка і код ідентифікаційний. [Személyi, munkakönyv és adószám.]

Ü: És zájávát [kérvényt] nem kell írni?

H: То потім ми вам покажемо, тільки приходьте до нас після першого числа. Добре? Це перше після пасхи. Добре? [Azt majd később megmutatjuk, csak jöj-jön hozzánk elseje után. Jó? Ez rögtön húsvét után lesz. Rendben?]²

A következő idézet egy olyan hangfelvétel részletét mutatja be, amikor a hivatalnok nem is érti, mit akar a hozzá forduló magyar ügyfél:

Ü: Azt szeretném megérdeklődni, hogy mivel kisvállalkozást szeretnék nyitni, akkor milyen papírok kellene?

H: Давайте будем так, чтоб понимать друг друга. Я не знаю по венгерски. Знаете по русски? [Csináljuk úgy, hogy megértsük egymást. Én nem tudok magyarul. Ön tud oroszul?]

A hivatalos ügyek bonyolításában nemcsak az írásbeliség, hanem a szóbeliség szintjén is elengedhetetlenül szükséges tehát az ukrán nyelv ismerete, és az orosz tudás is nagy előny. Ez talán ukrán állampolgárok esetében érthető. Ám emberi jogi szempontból egyáltalán nem fogadható el, hogy például az orvosi alapellátásban sem boldogul anyanyelvén az ukránul és/vagy oroszul nem beszélő állampolgár:

KUTATÓ: Tehát ott tartottunk, hogy orvosnál, bár sose kelljen, de milyen nyelvet használnál? (...) És mondjuk, ha oroszul, oroszul el tudod mondani, hogy mi a bajod, ez nem okoz nehézséget?

ADATKÖZLŐ: Hát látod, ha ilyen területekre kerül a társalgás, akkor már nagyon nehéz megfogalmazni, hogy, hogy mit akarsz, vagy hogy mi fáj, vagy... Elmutogatja az ember, hát ezér van a keze. Vagy ha végigtapogat, akkor jajgat sz nagyokat, és akkor úgyis észreveszi.

Ha a fentiek értékeléséhez hozzátesszük, hogy a másfél évtizede független Ukrajnában a magyar tannyelvű iskolákban nem oktatják az orosz nyelvet, az államnyelv oktatásához pedig máig számos alapvető feltétel (szakképzett szaktanárok, iskolai szótárak, módszertani kiadványok, speciálisan a magyar közönség számára készített tankönyvek; vö. Beregszászi–Cserniczkó 2004c) hiányzik, és így a kárpátaljai magyar közösség jelentős részének gyakorlatilag esélye sincs az ukrán és az orosz nyelv megfelelő szintű elsajátítására, akkor kiderül: az országban dúló ukrán–orosz nyelvi, politikai és gazdasági pozícióharcban a magyar kisebbség áll vesztesre.

² Szögletes zárójelben a kódváltások és kölcsönzések standard magyar megfelelőit tüntetjük fel.

- Arel, Dominique 1995. Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages. *Nationalities Papers*. Volume 23, No. 3 (September 1995): 597–622.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2003. A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 110–122. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2004a. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége a gyakorlatban. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István: ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 55–70. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2004b. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István: ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 24–34. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2004c. Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi vonatkozások. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István: ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 97–108. Ungvár: PoliPrint.
- Cserniczkó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Karmacs Zoltán 2003. A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Cserniczkó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 93–100. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Koponenko, Petro (ононенко Петро) 2003. Мова і майбутнє України. *Українознавство* 1 (6): 3–9.
- Márku Anita 2003. A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Cserniczkó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 100–104. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2004a. *Мова і політика*. Київ: Соняшник.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2004b. *Мова і суспільство. Постколоніальний вимір*. Київ: Видавничий дім „М Академія”.
- Zaliznyak, Hanna – Maszenko, Larisza (Залізник Ганна – Масенко Лариса) 2001. *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешиній*. Київ.